

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ГУДЗЬ ЛІЛІЯ АНАТОЛІВНА

УДК 821.161.2:82-1 Максимович:7.034.7(477)

**ПОЕМА АРХІЄПІСКОПА ІОАНА МАКСИМОВИЧА
«БОГОРОДИЦЕ ДЬВО, РАДУЙСЯ»
ЯК ЯВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі української давньої літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор,
академік НАН України
СУЛИМА Микола Матвійович,
завідувач кафедри давньої української літератури.

Офіційні опоненти: - доктор філологічних наук, професор
КОРΠΑНЮК Микола Павлович,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

- кандидат філологічних наук
ЖУРАВЛЬОВА Світлана Сергіївна,
Бердянський державний педагогічний університет,
доцент кафедри української та зарубіжної
літератури і порівняльного літературознавства

Захист відбудеться “___” квітня 2020 р. о 14-00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий “___” березня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Матвєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Особливе місце з-поміж канонічних християнських молитов належить молитвам «Отче наш», «Вірую» та «Богородице Діво, радуйся». Як ідеальні і за змістом, і за композицією зразки християнського звернення до Творця та Богородиці, вони з раних часів християнства й донині мають виняткову вагу, тому найчастіше привертають увагу письменників і поетів, які намагаються їх оспівувати, наслідувати, тлумачити, розпізнавати смислове та семантичне навантаження.

Образи Діви Марії та Ісуса – одні з провідних у релігійній культурі та літературі, стали джерелом натхнення і для майстрів слова XVII – XVIII ст., з-поміж яких – Іван Величковський («Зегар з полузегарком»), Кирило Транквіліон Ставровецький («Перло многоцѣнное»), Антоній Радивиловський («Огородок Маріи Богородицы»), Іоанікій Галятовський («Ключ разумѣнія, священником законным и свѣцким належачий», «Скарбница потребная и пожытечная всему свѣту», «Небо новое, з новими звѣздами сотворенное»), свт. Димитрій Туптало («Руно орошенное, пречистая и преблагословенная Дѣва Марія»), свт. Іоан Максимович («Богородице Дѣво, радуйся») та багато інших. Незважаючи на велику кількість наукових вітчизняних і зарубіжних студій, присвячених творам українського бароко, більшість текстів досі не отримали ґрунтовного аналізу та вивчення. Не стала предметом літературного дослідження і велика поема українського проповідника, культурно-освітнього діяча кінця XVII – початку XVIII ст., представника Чернігівського літературно-філософського кола архієпископа Іоана Максимовича (1651–1715) «Богородице Дѣво книга нареченна, от Троицы Пресвятыя пред вѣки сложенна» (1707), в основі якої звернення архангела Гавриїла до Пресвятої Діви.

Письменницький хист свт. Іоана Максимовича впродовж століть ставили під сумнів. Вперше критично висловився про творчість свт. Іоана Максимовича, зокрема про поему «Богородице Дѣво, радуйся», свт. Димитрій Туптало у листі до Стефана Яворського. Суб'єктивна негативна оцінка митрополита Ростовського стала підґрунтям для подальшого неприхильного ставлення до творчості письменника впродовж кількох століть. Сучасники критикували його твори за великий обсяг та звинувачували у графоманстві, нащадки ж, довірившись сучасникам, не обтяжували себе бодай спробами перевірити це звинувачення і спростувати.

І хоча відтоді змінилося не одне покоління дослідників літератури, а разом із ними – і негативне ставлення до бароко, проте й досі існує безліч нерозкритих тем і спрощених поглядів на скарбницю літературних пам'яток кін. XVII – поч. XVIII ст., з-поміж яких і поема свт. Іоана Максимовича «Богородице Дѣво, радуйся». Склався своєрідний літературний канон сприйняття книги «Богородице Дѣво, радуйся» як заримованого звернення до Матері Божої, запозиченого поетом із творчості попередників.

З огляду на це, доцільно об'єктивно й ґрунтовно дослідити поему письменника і повернути їй належне місце в історії української літератури.

Отже, актуальність дослідження зумовлена такими чинниками: відсутністю

системного літературознавчого аналізу творчості свт. Іоана Максимовича в контексті тогочасної культури, зокрема його поеми «Богородице Дѣво, радуйся»; недостатнім вивченням доробку письменника та його ролі в літературному поступі; важливістю об'єктивної оцінки поеми та зростання уваги до спадщини свт. Іоана Максимовича як представника чернігівської літературної школи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у відділі історії української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в рамках наукової теми «Українська література: теоретичний, історико-літературний та герменевтичний дискурс» (номер держреєстрації 0112U001725). Тема й план-проспект дослідження затверджені на засіданні Вченої ради Інституту літератури (протокол № 3 від 10 лютого 2011 року) та на засіданні Бюро наукової ради Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 1 від 10 березня 2011 року).

Мета дослідження – визначити джерела, художню своєрідність поеми «Богородице Дѣво, радуйся» свт. Іоана Максимовича та її особливе місце в українській літературі XVIII століття.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- проаналізувати наукові розвідки про творчість свт. Іоана Максимовича, зокрема про поему «Богородице Дѣво, радуйся»;
- простежити традицію побутування Богородичної молитви в історії християнства та її інтерпретацію у творчості свт. Іоана Максимовича;
- охарактеризувати структуру тексту та визначити світоглядні коди письменника;
- дослідити систему образів та біблійних символів, що отримали оригінальне втілення та інтерпретацію в поемі «Богородице Дѣво, радуйся»;
- з'ясувати особливості реалізації у творі мотиву чуда як відображення авторської інтенції.

Об'єктом дослідження обрано книгу «Богородице Дѣво, радуйся» свт. Іоана Максимовича. Як додатковий матеріал залучено Біблію, твори отців церкви, проповіді з «Ключа разумѣнія», збірку оповідань «Небо новое» Іоанікія Галятовського, збірку проповідей «Огородок Маріи Богородицы» Антонія Радивиловського, оповідання зі збірки «Руно орошенное» свт. Димитрія Туптала, збірку «Перло многоцѣнное» Кирила Транквіліона Ставровецького та вірші Іоана Величковського.

Предмет дослідження – поезика книги «Богородице Дѣво, радуйся» свт. Іоана Максимовича та її художні особливості.

Теоретико-методологічну базу роботи складають дослідження з історії української та інших слов'янських літератур барокової доби М. Возняка, О. Гнатюк, архієпископа Ігоря Ісіченка, В. Колосової, В. Кречотня, Б. Криси, О. Мишанича, Д. Наливайка, Ю. Пелешенка, В. Перетца, Р. Радишевського, Т. Рязанцевої, Л. Сазонової, Л. Софронової, В. Сулими, М. Сулими, І. Франка, Д. Чижевського та ін.; розвідки про життя і творчість свт. Іоана Максимовича В. Аскоченського,

К. Борисенко, С. Демченко, С. Журавльової, О. Засько, О. Зосимової, Т. Каменевої, О. Кислашко, С. Маслова, О. Матушек, О. Максимчук, С. Мащенко, В. Модзалевського, О. Морозова, Г. Самойленка, М. Сумцова, О. Травкіної, Л. Ушкалова, В. Шевчука, С. Фоміна та ін.; праці з богослов'я та історії Церкви С. Булгакова, архієпископа Філарета (Гумилевського), єпископа Калліста (Уера), архим. о. Василя Лаби, прот. Іоана Мейєндорфа, прот. Стефана Остроумова, прот. Георгія Флоровського, прот. Олександра Шмемана, о. Томаша Шпідліка та ін.

Методи дослідження. Праця ґрунтується на використанні порівняльно-історичного, культурно-історичного, описового, контекстуального методів, а також текстологічного і типологічного аналізу.

За допомогою *описового* методу у поєднанні з типологічним аналізом розглянуто ознаки маріанської поезії та її побутування в літературі українського бароко, *культурно-історичний і порівняльно-історичний методи* з елементами текстологічного аналізу розкривають семантику образів та світоглядні коди, зашифровані в поемі «Богородице Дѣво, радуйся», даючи змогу простежити специфіку впливу Святого Письма на формування індивідуального стилю поета, виявити особливості авторського мислення та розкрити основні принципи творення образів, *контекстуальний метод* дозволяє оцінити поему свт. Іоана як явище барокової літератури загалом – з одного боку, та як віршовану авторську молитву, котра розкриває світогляд письменника і його дидактичні настанови, – з іншого.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше в українському літературознавстві здійснено спробу комплексного вивчення поеми «Богородице Дѣво, радуйся» як явища української барокової поезії; проведено текстологічний аналіз віршів свт. Іоана Максимовича у зіставленні із першоджерелами (Біблією, Псалтирем, повчаннями отців церкви, апокрифічними легендами) та творами інших барокових поетів (свт. Димитрія Туптала, Кирила Транквіліона Ставровецького, Івана Величковського, Антонія Радивиловського, Іоанікія Галятовського); досліджено особливості творення образу Богородиці та розкрито систему християнських символів для його позначення; здійснено спробу довести оригінальність поеми «Богородице Дѣво, радуйся» та її невід'ємну цінність в історії української літератури.

Отримані висновки дадуть змогу переглянути негативні відгуки про творчість свт. Іоана Максимовича, зокрема про поему «Богородице Дѣво, радуйся», та привернути увагу читачів до авторських ідейно-художніх настанов, висвітлюючи таким чином ключовий етико-естетичний вектор розвитку національної літератури в конкретний період її існування.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані у викладанні нормативних і спеціальних вузівських курсів, а також спецсеминарів з історії та теорії літератури. З огляду на те, що в українській літературі бракує студій, присвячених вивченню творчості свт. Іоана Максимовича, результати праці стануть у нагоді при написанні курсових і магістерських робіт, а також для подальшого вивчення творчості письменника та його культурної спадщини. Основні положення й висновки дослідження збагатять

уявлення про вагомість поезії свт. Іоана Максимовича, допоможуть усвідомити її актуальність для сьогодення.

Особистий внесок дисертантки полягає в дослідженні структури тексту, виявленні джерел твору, розкритті семантики образів, узагальненні світоглядних кодів письменника, виявленні головної моделі сюжетотворення, обґрунтуванні художньої, морально-естетичної, дидактичної та пізнавальної основи книги. Простудійовані наукові праці українських і зарубіжних дослідників дозволили зробити власні висновки й оцінки про творчість свт. Іоана Максимовича та художню цінність його книги «Богородице Дѣво, радуйся» в контексті барокової літератури. Цитати та посилання на інші джерела оформлено відповідно до вимог наукових розвідок.

Апробація результатів дослідження здійснена на засіданнях відділу історії української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а також на наукових конференціях, серед яких: XI Міжнародна наукова конференція молодих учених (Київ, 15–17 червня 2011 р.), Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 360-річчю від дня народження святителя Іоана Максимовича, митрополита Тобольського і всього Сибіру (Чернігів, 9 грудня 2011 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Літературний процес: Структурно-семіотичні площини» (Київ, 6–7 квітня 2012 р.), Всеукраїнські наукові читання за участі молодих учених «Мова і література в глобальному і локальному медіапросторі» (Київ, 5–6 квітня 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Всесвіт Тараса Шевченка» (Київ, 10 березня 2016 р.); XV Міжнародна наукова конференція молодих учених «Літературознавство ХХІ століття: сучасні виклики та перспективи» (Київ, 19–21 червня 2019 р.).

Публікації. Результати дисертації знайшли відображення в 7 статтях, 5 із яких опубліковано у наукових фахових виданнях, ліцензованих ДАК МОН України, 1 – в закордонному фаховому виданні, 1 – додаткова публікація.

Структура та обсяг дисертації зумовлені її метою та завданнями. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (340 позицій) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, із них 174 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «**ВСТУПІ**» обґрунтовано вибір і актуальність теми, сформульовано мету та завдання роботи, визначено основні методи дослідження, його предмет і об'єкт, висвітлено зв'язок теми дисертації з науковими програмами і планами організації, у якій її виконано, показано наукову новизну й теоретичну цінність роботи, представлено структуру та етапи апробації результатів.

Перший розділ роботи – «**ЛІТЕРАТУРНА РЕЦЕПЦІЯ ПОЕМИ «БОГОРОДИЦЕ ДѢВО, РАДУЙСЯ» СВТ. ІОАНА МАКСИМОВИЧА**» – присвячений аналізу наукових праць за темою дисертації. Свт. Іоан Максимович належить до кола тих митців, творчість яких не була гідно оцінена сучасниками. Негативний відгук свт. Димитрія Туптала став першопричиною того, що творчість

письменника була забута понад три століття. Нині поетичний доробок автора та культурно-освітня діяльність свідчать про нього як про одного з найвидатніших письменників епохи Бароко, чий талант, мудрість і глибока духовність заслуговують визнання та нового, поглибленого прочитання.

1700 року свт. Іоан Максимович заснував у Чернігові колегіум, освітній заклад за зразком Києво-Могилянської академії. Фактично це була перша духовно-світська семінарія, при якій відкрилася друкарня. Бібліотека цього навчального закладу нараховувала понад тисячу томів цінних книг і рукописів. Вона поповнювалася не лише творами відомих філософів та письменників, а й текстами самого святителя. За період існування Чернігівської друкарні впродовж 1700–1721 рр. вийшли друком найцікавіші твори письменника, з-поміж яких: «Алфавит собранный, рифмами сложенный...», два видання збірника «Зерцало от Писания Божественнаго...», «Богородице Дѣво, радуйся», «Театрон, или позор нравоучительный», «Молитва Отче наш от Христа Господа сложенна...», «Царській путь Креста Господня», «Осьмь блаженства євангельськіє» та «Богомысліє в пользу правоверным».

Відтак відгук свт. Димитрія Туптала, загалом суб'єктивний, спричинив подальше негативне ставлення до всієї творчої спадщини поета. Письменницький хист свт. Іоана Максимовича протягом століть не був належно оцінений літературознавцями через великий обсяг творів та надмірну схильність автора до віршування.

Незважаючи на це, в історії української культури свт. Іоан Максимович відомий не лише як продовжувач видавничої справи Лазаря Барановича, а й як автор притчових віршів, дидактичної та духовної поезії, філософських віршів, поетичних епіграм, емблематичних поезій. Він був одним із фундаторів української агіографічної поезії доби Бароко.

Проте оцінка свт. Димитрія Туптала стала авторитетним і аргументованим підґрунтям для подальших негативних літературознавчих висновків і суджень, які висловлювали у своїх розвідках М. Возняк, С. Єфремов, В. Коряк, С. Маслов, П. Пекарський, М. Сумцов, І. Шляпкін, І. Франко та ін.

Схвально відгукнулися про творчість свт. Іоана Максимовича, зокрема і про поему «Богородице Дѣво, радуйся», А. Абрамов, І. Максимович та М. Максимович, В. Модзалевський, Д. Чижевський, Т. Каменєва, Л. Махновець, В. Шевчук, Л. Ушкалов, О. Матушек, С. Журавльова, О. Максимчук, О. Зосимова, М. Сулима. Невеликі за обсягом, але об'єктивні й конструктивні розвідки цих учених стали вагомим внеском у дослідження творчості чернігівського поета, багата спадщина якого постає самобутнім надбанням в історії української літератури. Літературознавці торкалися переважно тих тем і творів, які протягом століть викликали сумнів щодо художньої вартості та оригінальності. Відтак їм вдалося довести, що поет зумів створити власну самобутню художню систему, символічні конструкції та способи їхнього впорядкування так, аби вони цілком відповідали потребам і тенденціям барокової доби.

У другому розділі – «АВТОРСЬКА МОЛИТВА В УКРАЇНСЬКІЙ БАРОКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ» – проаналізовано художні особливості літературної

молитви як особливої форми богошукування та богопізнання поета. Мовознавці, літературознавці та представники духовенства поняття молитви, звісно, трактують по-різному: для одних молитва – об'єкт лінгвістичних студій, для других – жанр літератури, котрий сформувався на основі релігійного стилю письма, для третіх – це сакральне слово, священний текст, основа духовного життя, споконвічний діалог між людиною і Творцем. Усі молитовні тексти, як церковно-канонічні, так і індивідуально-авторські, мають певну класифікацію, за якою виокремлюють молитви покаянні, прохальні та подячні.

Літературна молитва, що зародилася з молитви канонічної, стала улюбленим жанром барокових авторів. На відміну від церковних текстів, авторська молитва позбавлена чітких богословських канонів, проте саме з неї поети і письменники запозичили зміст, форму звертання, адресата, художні засоби і навіть структуру.

Розвиток авторської молитви, безперечно, залежить від духовно-аксіологічного ставлення поета до викликів доби. У сучасних наукових працях украї мало осмислюється роль і місце авторської молитви чернігівського святиителя в історії української та світової молитвотворчості.

Більшість літературознавців, зосередившись на історичних аспектах творчості митця та особливостях релігійного стилю, не спрямовують вістря своїх наукових пошуків до мовного багатства молитви поета та розмаїтої палітри художніх засобів його поеми. Окрім того, в літературній та християнській традиції не виявлено жодної наукової розвідки, в якій би молитва до Діви Марії розглядалася ґрунтовно і детально, як, наприклад, Молитва Господня «Отче наш», якій присвячували наукові розвідки І. Даниленко, Б. Криса, В. Лепакін, К. Тарановський, О. Ткаченко та багато інших літературознавців, котрі, членуючи головну молитву на слова і сегменти, аналізували її семантику та структуру загалом. Святі отці, богослови, історики літератури та літературні критики сходяться в єдиній думці: молитва «Отче наш» постає найпершим взірцем істинної молитви, оскільки вона дана самим Господом і містить в основі євангельську істину та дарує все необхідне людині для спасіння і діалогу з Творцем.

Свт. Іоан Максимович відомий не лише як талановитий письменник і мислитель епохи Бароко, але й великий проповідник передусім, канонізований святий, якого шанують християни в усьому світі. У своїй поемі митець акцентує увагу читача на тому, що Архангельська пісня, звернена до Богородиці, так само, як Молитва Господня, має неземне походження. Крім того, автор не раз згадує імена духовних сподвижників, чиї аскетичні настанови та літературні праці стали орієнтиром у написанні поеми «Богородице Дѣво, радуйся» і засвідчили велику силу цього духовного тексту. Свт. Іоан розумів літературну творчість, пов'язуючи її з православною традицією Середньовіччя, коли письменник відчував себе хранителем вічної істини, яку він повинен був донести до людей силою дарованого Богом таланту. Авторіві вдалося створити власні виняткові епітети, порівняння, метафори, антитези, поодинокі символи, подвійні символічні конструкції та віднайти особливий спосіб їхнього упорядкування.

Молитва про дар слова властива багатьом поетам бароко. Однак у свт. Іоана Максимовича вона набуває особливого значення, де автор зрікається власних творчих інтенцій і робить Діву Марію співавторкою свого твору, акцентуючи увагу читача на божественному походженні поеми, а відтак – на її сакральному значенні. Власне, усю творчість поет інтерпретує як процес, який Бог здійснює через людину, де митець – лише інструмент у руках Всевишнього. Поема «Богородице Дѣво, радуйся» стала однією з перших і чи не єдиних поетичних інтерпретацій Богородичної молитви, покликана не лише возвеличити Ім'я Пречистої Диви, але й відобразити проблеми та завдання поетичної творчості барокового періоду. Молитва свт. Іоана Максимовича постає не лише вираженням світовідчуття поета, а й ознакою духовного піднесення всієї історичної доби, коли Господь і вищі сили були центром світобудови і основою всього суцього. Молитва до Бога, Божої Матері була тим єдиним мостом, який звільняв від рабства гріха і вів до божественної досконалості та життя вічного. Майстерність молитви свт. Іоана Максимовича проявляється в тому, що в ній оживають усі сакральні біблійні сюжети й постаті, а образи, рефлексуючи крізь призму творчих ідей автора, набувають нового значення. Поруч із тим автор, посилаючись на першоджерела, творить формулу молитви, яка чітко окреслює і його власну концепцію світу та людини в ньому. Церковні канонічні тексти – Євангелія, Псалтир, молитви святих отців – в поемі свт. Іоана Максимовича представлені на рівні ремінісценції. Автор подає власну інтерпретацію всіх образів і слів Святого Письма, пропускаючи його крізь власне життя і покаяння. Велика кількість історичних імен, образів та подій свідчить про чудове знання святителем Святого Письма, а глибокі роздуми над кожним рядком засвідчують прагнення автора гармонійно увести їх у канву сучасної йому епохи.

Після свт. Іоана Максимовича в історії української літератури ХІХ, ХХ і навіть ХХІ ст. можна виявити чимало переспівів та стилізацій Богородичної пісні: «Пречиста Діво, радуйся, Маріє!» Юрія Федьковича, «Молитвою тебе вітаєм, Мати!» Романа Завадовича, «Ave Maria!» Василя Лімниченка (Мельника), «Ave Maria! / Господь с тобою!...» Петра Карманського, «Ave Maria / Радуйся, Маріє!» Богдана-Ігоря Антонича, «Аве, Марія» Леоніда Отрюха, «Молебень до Богородиці» Віри Вовк, «Аве, Маріє!» Надії Кметюк, «Богородице Діво, радуйся» о. І. Дуцька, «О Маріє Діво, радуйся» Олесі Костецької, «О Богородице Діво Маріє» о. В. Матюка та багато інших.

Власна формула молитви свт. Іоана Максимовича базується на інтерпретації біблійних сюжетів і законів, які, трансформуючись у художній свідомості автора, окреслюють концепцію барокового світу і головні домінанти в ньому, аби шляхом молитовного подвигу осягнути вершини божественного пізнання. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що завдяки вмілому використанню багатой палітри художніх засобів поема свт. Іоана Максимовича займає самобутнє місце в естетичному просторі поезії доби Бароко.

У третьому розділі дослідження – «СТРУКТУРА ПОЕМИ. СВІТОГЛЯДНІ КОДИ ПИСЬМЕННИКА» – увага зосереджується на композиції твору, що складається з 9 частин, поділених на сегменти-слова і сегменти-словосполучення, в

результаті чого народжується авторська метамолитва. Структура поеми свт. Іоана Максимовича – це майстерне поєднання форми і змісту, яке розкриває цілісність творчого задуму, довершеність поетичної майстерності автора і дає змогу зрозуміти сакральні істини буття. Поет демонструє читачеві народження нового твору, що є, по суті, ампліфікацією канонічного тексту, розширенням кожного рядка відомої молитви, в основі якого – цілі розділи повторень і градацій.

Уже сама назва твору вказує на прославлення і возвеличення Божої Матері, розкриває творчий задум автора, вказує на витoki, що можуть мати безліч інтерпретацій та бути основою для багатьох мистецьких творів. Зрештою, поет розкриває призначення книги, яка має стати зразком молитви і пошани до Діви Марії. У поемі «Богородице Дѣво, радуйся» свт. Іоан зосереджується на образі Богородиці в історії християнства та на семантиці кожного слова молитви Архангельської пісні. За допомогою нагнітання лексем автор поглиблює смисл молитви, робить її емоційнішою, барвистішою, що цілком відповідає стилю епохи Бароко.

У вступній частині письменник звертається з молитвою до Діви Марії і просить благословити працю, «зібрану зі святих» заради Її імені й слави. Свт. Іоан окреслює особливості власного творчого підходу, спираючись на духовні потреби часу, коли письменник мав бути і філософом, і оратором, і проповідником.

Першу частину поеми – «Богородице» – поет розпочинає полемікою з учасниками Ефеського собору – Арієм і Несторієм, які не визнавали догмат про Богоматеринство, називаючи Марію Христородицею, тобто не Матір'ю Бога, а людини Ісуса. Сперечаючись із представниками Реформації, свт. Іоан Максимович покликається на книги Старого й Нового Завітів, вчення отців церкви та дає власне розуміння Божого Слова та Істини як єдиноправильної. Богообраність Марії поет підкреслює промовистими епітетами, на зразок «Пречистая», «Госпожа», «Заступниця», «Прибѣжище», «Покров» тощо, а також низкою порівнянь, асоціацій та символів, що мають глибоку християнську традицію і допомагають авторові відтворити велику таємницю Нового Завіту.

Друга частина твору – «Дѣво» – це хвала чистоті й непорочності Божої Матері. Поет розвиває мотив особливого благочестя Божої Матері, яка має «тричисленне освященіє», що уособлює благодать і дари Святої Трійці. Три етапи життя Богоматері – до Різдва, у Різдві і по Різдві – поет прирівнює до трьох дарів Святого Духа, завдяки яким Діва Марія мала благочестиве життя, дала Господу смиренну згоду, а відтак подарувала світові Спасителя. Ці три «освященія» підтверджують винятковість і обраність Марії та Її незаперечну участь у спасінні людства. На підтвердження дівственності материнства Марії свт. Іоан Максимович вдається переважно до старозавітних образів, з-поміж яких: неопалима купина, Ноїв ковчег, розквітлий посох Аарона тощо. Прикметно, що всі євангельські образи поет тлумачить у щільній залежності один від одного, проектуючи їх на образи Христа і Богоматері, котрі становлять єдність і спільне призначення.

Семантику слова «Радуйся» поет репрезентує через антитезу головних образів – Єва–Марія, Адам–Христос, пекло–рай тощо. Таким чином поет розкриває ідею

божественного дуалізму, яка покладена Господом в основу світобудови і відображає мудрість і гармонію Всесвіту.

Четвертий розділ поеми – «Обрадованная» – це логічне продовження архангельського «Радуйся», котре має кілька полемічних аспектів в історії християнської церкви. Донині молитва «Богородице Дѣво, радуйся» звучить по-різному не лише в католицьких храмах, а й має кілька версій у православних молитовниках. Слово «ОБРАДОВАННАЯ» вжито поетом у четвертому розділі понад 80 разів. Така частотна повторюваність слугує своєрідною візуалізацією тексту, де текст – це ікона, завдяки якій читач може сконцентрувати увагу на головній ідеї розділу, уявити благовіщенську подію та образ Божої Матері – радісної і смиренної. З іншого боку, у такий спосіб автор намагається встановити семантичний зв'язок із заголовком розділу, що становить своєрідну тезу структури тексту, виконує номінативну функцію та передає змістовно-фактуальну інформацію. Заголовок «ОБРАДОВАННАЯ», що проходить через увесь розділ поеми, сприяє обрамленню тексту, зв'язуючи початок і кінець розділу, та, водночас, розкриває прихований смисл авторської молитви. Величання «ОБРАДОВАННАЯ» в поемі корелює зі зверненням «БЛАГОДАТНАЯ», оскільки, за словами поета, несе однакове семантичне наповнення: Та, Котра дарує благодать, і Та, Котра прийняла благодатну радість. Мистецтво шрифту, в якому автор проявив себе блискучим майстром, візуалізує цілу систему сакральних кодів, через які імена, літери, цифри, геометричні візерунки, священні образи та предмети набувають нового значення, окреслюючи ідею божественного Абсолюту як ідеальної основи барокового світогляду. Прописний шрифт у поемі виконує і додаткову функцію акцентуації, де автор розкриває зв'язок між заголовками поеми та основною ідеєю твору, між авторським текстом і канонічною молитвою в цілому.

Розділ поеми – «Господь с тобою» – репрезентує майстерне використання числової символіки. Сакральність постаті Богородиці свт. Іоан Максимович розкриває за допомогою священної сімки. Розділи Святого Письма оповідають нам про сім тельців і овнів на семи жертвниках Варлаамових, сім ягниць від Авраама Авемелеху, семикратну жертву Богові від друзів Іова, сім днів сотворення світу, сім світильників перед вівтарем, сім зірок у правиці Господа, сім печатей таємної книги в Одкровенні Івана Богослова, сім труб янгольських, сім смертних гріхів і сім Тайнств Церковних, зрештою, сім спасительних слів Ісусових на хресті. Особливу увагу привертають бінарні опозиції в поемі при описі сімох радостей та сімох скорбот Богородиці, невіддільних від життєвого шляху Її божественного Сина.

Євангельські слова Єлизавети лягли в основу сьомого і восьмого розділів поеми. Письменник розкриває незаперечну велич Діви Марії в небесній ієрархії і пояснює приналежність Богородиці до Господа, засвідчуючи волю Отця Небесного. Не Богородиця з Богом, а Бог із Богородицею, наголошує автор, оскільки Господь сам обрав собі Матір, волюючи зростати в Її пречистій утробі. Це світлий і радісний, наповнений євангельським благочестям розділ, у якому відкрито звучить хвала справжній жінці, обраній Богом серед усіх жінок для народження Спасителя

людства. З іншого боку – це слава святій Євхаристії, великій таємниці, жертві, принесеній Господом для очищення гріхів.

В останньому розділі поеми – «Яко родила еси Христа Спаса Избавителя душам нашим» – поет намагається розкрити чудесну таємницю народження Ісуса Христа. Повтор як головна фігура експресії у творі слугує для поета засобом вираження головної думки про те, що цю таємницю неможливо виразити жодними словами. Автор шукає свідчення у Старому Завіті, спираючись, передусім, на пророцтво Ісаї, а ще – на глибокі євангельські символи – дерева, саду, квітів, землі тощо, які наближали людину до розуміння Божого задуму і промислу. За допомогою прописного шрифту автор акцентує увагу читача на головній ідеї молитовного сегмента, а за допомогою євангельських символів – розкриває у ньому знак Божої волі.

Так, структура поеми «Богородице Дѣво, радуйся» в дев'яти сегментах уміщує всі таїнства Архангельської пісні, а масштабність поеми – лише скромна спроба автора наслідувати і в художній формі досягнути одну із найбільших духовних пам'яток людства. Загалом твір характеризує свт. Іоана Максимовича як талановитого майстра фабульної побудови твору, котрий по-новому розкрив потенціал молитовного тексту, представив читачам вишукану духовну поезію, покликану досягнути основи біблійних образів і начал.

У четвертому розділі дисертації – **«СИСТЕМА ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ І БІБЛІЙНА СИМВОЛІКА В ПОЕМІ СВТ. ІОАНА МАКСИМОВИЧА «БОГОРОДИЦЕ ДѢВО, РАДУЙСЯ»** – розглядаються богородичні символи у контексті поезики бароко. Система художніх образів літератури бароко відзначається особливою вибагливістю й багатогранністю. Автори віршованих та прозових творів тяжіють до використання складної метафоричності, алегоризму, різкого контрасту, емблематичності, паралелізму. Джерелом ідей, сюжетів та художніх тропів було, передусім, Святе Письмо та його інтерпретації першими християнськими діячами.

Символ став найуживанішим тропом доби Бароко, оскільки саме він для авторів XVII – XVIII ст. сприяв поглибленому розумінню Бога і Всесвіту. Звідси – дуалізм трактування біблійних та євангельських образів у буквальному розумінні та в символічно-знаковому, коли митці вбачали у символах вияв Божої волі. Культ Божої Матері досягнув у авторів барокових творів найвищих щаблів визнання і поклоніння, а євангельські прообрази та символи здобули неабияку популярність і наповнювали експресією церковні проповіді та поетичні твори. З-поміж таких – «Руно орошенное» свт. Димитрія Туптала, «Небо новое» Іоаникія Галятовського, «Огородок Маріи Богородицы» Антонія Радивиловського, «Перло многоцѣнное» Кирила Транквіліона Ставровецького, вірші Івана Величковського, та, безперечно, поема «Богородице Дѣво, радуйся» свт. Іоана Максимовича, яка має оригінальну структуру та наповнена євангельськими символічними знаками, образами та кодами, за якими Матір Божа постає перед нами красним раєм, ясним місяцем, легкою хмариною, райським деревом, жезлом Аарона, Даниловим ровом, запашною лілеєю, зрошеним руном, Ноевим ковчегом, ліствицею, новою книгою тощо.

Для барокової традиції важливим елементом символу було відтворити всю глибину євангельської історії та сакральність образів, наблизити їх до сучасного світу, а відтак розкрити всі суперечності перехідної доби. Саме тому засобом організації тексту та методом впливу на свідомість і сприйняття читача автори бароко використовують контраст. Композиція твору часто структурована на основі бінарних опозицій, що характеризує одну з рис поезики XVII – XVIII ст. Напружене протистояння двох різних полюсів «рай – пекло», «Адам – Христос», «Єва – Марія» розкриває, на думку митців, божественний задум і дає змогу людині ступити на шлях примирення з Небесним Отцем. Так, komponуючи розділ «Благословен плод чрева Твого», свт. Іоан Максимович уподібнює Діву Марію дереву Життя, а Христа – едемському яблуку. Старозавітні образи Адама і Єви автор, дотримуючись християнської догматики, протиставляє Матері й Сину, через яких Господь дає можливість людству повернути втрачений рай.

Окрім символів природи на позначення образу Богородиці, в поемі архієпископа Іоана наведено чимало зооморфних символів, геометричних візерунків, числової символіки, семантики літер та імен. Кожен із цих образів ґрунтується на християнській традиції, має сакральне значення та пояснює історію формування цілої парадигми символів.

На окрему увагу заслуговує і буквена символіка в поемі свт. Іоана Максимовича, адже митці слова завжди намагалися віднайти потаємний зміст в образах літер і звуків і завдяки графіці та шрифту досягнути потаємний сенс буття. Так, кожна з п'яти літер імені Марії, за словами поета, містить одну з чеснот Пречистої Матері. Перша літера М – це втілення Божого задуму, символ Святої Трійці, що візуалізується через триножну форму та виконує функцію прославлення і возвеличення Господа. Літера М – широка і повновада, як Чорне море, містить море ласки і щедрот Бога Отця. Літера М – це також і сакральний код материнства, втілений в образі Диви Марії.

Літера А, хоча стоїть на другому місці, має, на думку поета, більше значення, оскільки сповнена глибокого смирення, віри і довіри до Небесного Отця, це символ розуму і досконалості – з одного боку. З іншого – у ній чистота і непорочність Божої Матері. А ще – це трикутний символ святої Трійці, яку вмістила в собі Пречиста Діва Марія.

Літера Р – символ райського дерева, дерева життя, що уособлює Богородицю, її праведні діла і Корінь безсмертя. Разом з тим літера І, за поетом, схожа на міцний стовп і гострий спис, який долає ворогів християнської віри. Автор відсилає читача до сторінок Святої Євангелії, де символ списа згадано понад тридцять разів. Утім, спис у Біблії – не завжди знаменує стоїцизм і перемогу. В історії Розп'яття Христового спис постає знаряддям тортур Ісуса, котрим Йому подавали губку з оцтом і пронизали ребро. Аналогічне символічне значення списа превалює у творі свт. Іоана, де спис Богородиці – то перемога над смертю, гріхом, знаряддя справедливого суду. Водночас це й алюзія автора на Соломонові стовпи, які слугують прообразами Диви Марії, Котра своєю непохитною вірою в Божественного Сина заступає вірян від скорбот. Друга літера А розкриває приналежність

Богородиці до царського роду Давида, символізує обраність Діви Марії і початок спасіння людства. Загалом, кожна окрема літера в імені Богородиці позначена для свт. Іоана певним сакральним кодом і виконує функцію пророцтва та поєднання обох Завітів.

Не оминає увагою свт. Іоан Максимович і символики чисел та фігур. Зокрема трикутник, як і число «3», постає у творі символом тріади, святої Трійці, триединої основи Всесвіту «Бог-Отець – Бог-Син – Бог-Дух Святий», і триединої основи людського буття – «народження – життя – смерть».

У контексті барокового світосприйняття митець акцентує на сакральному значенні початкових каменів-літер, які складають ім'я «МАРІЯ». Вони наділені небесною благодаттю і, як обереги, захищають християнина від п'яти найважчих гріхів та п'яти найсильніших бісів: магнітом перемагається гордіня, адамантом (діамантом) – страх, рубіном – блуд, яхонтом – пристрасть, аметистом – ненависть. Тому, хто збере у серці п'ять каменів Богородиці, за словами автора, нічого боятися, адже він завжди перебуватиме під святим покровом Божої Матері.

Так, в мікросмосі слова, цифри, імені, звуку поет розкриває перед читачем всю глибину макросвіту поеми-молитви, стверджує силу Слова, що в християнській традиції стало втіленням материнства, чистоти, святості, мудрості, доброти й любові.

У п'ятому розділі дисертації – **«МОТИВ ЧУДА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ ІНТЕНЦІЇ»** – проаналізовано частину поеми свт. Іоана Максимовича, яка складається з віршованих описів чудес Богородиці, засвідчених отцями церкви – західної та східної гілки. Чудесні знамення, які подає Господь через молитву Божої Матері, часто апелюють до біблійних сюжетів і постатей, життєвий шлях яких слугує взірцем покаяння і спасіння.

Барокові поети ставили за мету не лише майстерно змалювати феномен чуда, а й розкрити силу Божого одкровення і вияв Його волі в життях православних подвижників, чудесних знаменнях святих місць і образів. Образ Божої Матері для українського бароко – непересічний. Діва Марія постає як заступниця, захисниця, спасителька, остання надія грішників. Вона надихає, рятує, наводить на праведний шлях, слугує зразком благочестя, а отже, вказує шлях до вічного життя. Богородиця для поетів XVII – XVIII століття не просто муза, натхнення, а основа світогляду, стрижень, на якому тримається вся барокова метафізика.

Чудеса Христові – завжди поруч із образом Матері Божої. Усе життя Марії є свідченням Її віри в Сина й Отця, і ця віра згодом стане головною умовою здійснення чудес Богородиці. У присутності Матері Ісус здійснив перше чудо, перетворивши воду на вино у Кані Галілейській. Що цікаво, саме Марія спонукала Сина до здійснення цього чуда, повідомивши про відсутність напою. Як бачимо, Богородиця першою повірила у божественну сутність Христа. Вона повідомила Синові про потреби людей і завжди залишалася з ними під час здійснення чуда.

Значне місце у літературі бароко посідають переспіви біблійних сюжетів про життєвий шлях Діви Марії, який уже сам по собі став Божим знаменням, дивом, основою християнського вчення. Вірші на честь Різдва Діви Марії, Благовіщення,

народження Сина Божого, Успіння і посмертні чудеса наявні у творах архієпископа Лазаря Барановича, Іоанікія Галятовського, свт. Димитрія Туптала, Кирила Транквіліона Ставровецького, Антонія Радивиловського та ін. Латиномовні тексти також містять чимало поетичних переспівів і повчань, які у перекладах збагатили українську літературну скарбницю. Свт. Іоан Максимович, маючи на меті познайомити читача із текстами західних учителів церкви, часто апелює до чудес, настанов і листів Алонсо Картахени, Томи Кантуарійського, Петра Ключіванського, Вікентія Бульвіненського, святого Бонавентури, Томи Аквінського та інших. Слід зауважити, що саме це звернення до латиномовних текстів викликало хвилю критики й зауважень від сучасників поета і, можливо, стало однією з причин, чому художня цінність творчості письменника довгий час була невизнана. Утім, завдяки поемі свт. Іоана Максимовича вітчизняна література збагатилася не лише витонченою бароковою поезією, а й цінними зібраннями богородичних чудес, які лягли в основу багатьох творів світової літератури.

В усіх віршованих розповідях свт. Іоана Максимовича засвідчені реальні історії, наповнені історичними подіями та дивовижними свідченнями, що в результаті надає сюжету гостроти і виразності. Кожне чудо – це самобутня легенда, що має на меті зафіксувати історію певної людини, міста чи обителі, і водночас відвернути читача від гріха, подавши приклад каяття або праведного християнського життя. У таких оповідях Божа Мати постає заступницею, цілителькою, рятівницею, найпершою молільницею перед Богом. Благодать Богородиці охоплює не лише бідних чи багатих, віруючих чи безбожників. Чудеса Пречистої Діви не мають соціальних обмежень. Така позиція автора впливає на читача, оскільки переконує: завдяки силі віри прийде спасіння будь-кому.

Свт. Іоан Максимович в описі чудес Богородиці часто свідомо уникає вказівок на ім'я головного персонажа. Таким підходом поет спонукає читача не лише до узагальнення, але можливості ототожнення свого шляху із життєвим досвідом невідомого героя. Натомість час і місце мають незаперечну вагу як докази правдивості про чудесну подію чи знамення.

Усі віршовані розповіді поета мають спільну мету: засвідчити вияв любові Творця до людини – Його найціннішого творіння. Вірити в чудо – значить вірити в силу Господа. Проте святитель застерігає: не всі чудеса від Бога, бувають чудеса і від лукавого. У цій одвічній боротьбі, зауважує поет, молитва – наймогутніша зброя, бо лише вона прояснює розум і дає мудрість, щоб не збочити з вірного шляху.

У багатьох оповідях, із яких складається поема, яскраво простежується ідея вічності, оскільки чудесним стає і додатковий час, який Богородиця дарує віруючому для покаяння. Діва Марія інколи з'являється в останню мить, коли, здається, вже немає надії на порятунок. Вона звільняє від сумнівів і страждань, щоб решту життя людина прожила праведно, в служінні Богові, в молитві, або ж устигла перед смертю досягнути до Христових Таїнств і мати життя вічне. Божественний часопростір має свої закони функціонування, непідвладні людському розуму. Утім, барокова людина і не намагалася їх осягнути, чітко розрізняючи земний і небесний світи, які міг поєднати лише вимір чудесного (зокрема чудеса після молитви,

зверненої до вищих сил).

У низці віршових оповідань свт. Іоана Максимовича чудо постає як спосіб оновлення або відродження «ветхого чоловіка». Подекуди це яскрава демонстрація зміни внутрішнього стану персонажа. Використовуючи в описі чуда прийом паралелізму між гріхом і святістю, свт. Іоан переконує читача в тому, що ні тілесні рани, отримані у земному житті, ні тяжкість гріха не повинні бути предметом болю і переживань людини, а мають спонукати до молитви і щирого покаяння, нагородою за що буде сходження Божої благодаті. Святитель переконує: чудо змінює людину, надихає на подвиг і спонукає до духовної праці, чудо дарує радість і наповнює серце вдячністю Богові. Водночас автор поеми засвідчує: пізнати чудо можна, лише розділивши подвиг Спасителя і прийнявши Його заповіді.

В епоху Бароко будь-яке знамення сприймалося як знак від Всевишнього, що мав попередити людство про наближення випробувань або вказати на правильний вибір. Одним із найчудесніших проявів Божої любові християнська церква вважає мироточення ікон і мощей святих. Це явище художньо відображене у творах барокових поетів і проповідників. Історія православної церкви засвідчує понад тисячу випадків ікон, які плачуть, більшість із них – образи Божої Матері. Одне із таких чудесних знамень стало основою книги свт. Димитрія Туптала «Руно орошенное» про Іллінську ікону Божої Матері, яка плакала з 16 до 24 квітня 1662 року. Автор книги у повчанні тлумачить цю подію як прояв великої любові Діви Марії до всіх праведних і грішних. Сльози для автора – засіб очищення людської душі від гріхів, а милість Пречистої – духовна розрада тим, хто у відчаї. Цю подію згадує у поемі і свт. Іоан Максимович, для якого чудесне знамення – це не лише вияв Божої любові, але перемога християнської віри, свідчення істини для всіх народів. Домінантний у поемі автора мотив чуда постає не тільки вагомим смислотворчим засобом, а й важливим джерелом емоційно-експресивної організації тексту. У повчанні після кожного оповідання поет спонукає читачів до духовної чистоти і віри в небесні сили. Найважливіша функція чуда, за словами свт. Іоана Максимовича, – об'єднати всі народи навколо Христового вчення і Його заповідей. Ідейно-естетична позиція автора закріплюється посиланнями на книги святих отців, чий аскетичні подвиги та духовні настанови стали найкращими взірцями втілення Живого Слова.

У **ВИСНОВКАХ** констатовано, що творчість свт. Іоана Максимовича – вагоме явище українського барокового письменства. Упродовж тривалого часу вона була несправедливо забута і оцінена дослідниками літератури як маловартісна. Водночас поему митця «Богородице Дѣво книга нареченна, от Троицы Пресвятыя пред вѣки сложенна» (1707) можна справедливо назвати найбільшою метафізичною поемою в українській літературі та дивовижним відкриттям в історії вітчизняного письменства.

Це засвідчують об'єктивні та конструктивні відгуки відомих літературознавців: А. Абрамова, І. Максимовича, М. Максимовича, В. Модзалевського, Д. Чижевського, Т. Каменевої, Л. Махновця, В. Шевчука, Л. Ушкалова, О. Матушек, С. Журавльової, О. Максимчук, О. Засько, О. Зосимової, М. Сулими.

Постать свт. Іоана Максимовича непересічна в історії української культури. Святитель заснував другий після Києво-Могилянської академії осередок вищої освіти, друкарня якого поповнювалася чудовими зразками віршів-притч, дидактичної й духовної поезії, філософської лірики, поетичних епіграм, агіографічної, емблематичної та маріологічної поезії багатьох талановитих авторів. Поема «Богородице Дѣво, радуйся» – це своєрідна ампліфікація канонічного тексту, авторська пісня до Пресвятої Діви, майстерно обрамлена бароковими фігурами й тропами. За допомогою морально-дидактичних настанов автор намагається привернути увагу читача до загальних християнських догматів і цінностей, а також висвітлити значення молитовної практики. Важливо, що письменник не прагнув новаторства у царині змісту, а проявив себе блискучим майстром форми, фабульної побудови твору. Поету вдалося розширити значення кожного сегмента молитви, розкрити його зміст і глибину крізь призму біблійних першоджерел та християнського вчення.

Ідейне спрямування молитовного послання свт. Іоана Максимовича не лише духовно-аксіологічне, воно відображає проблеми та завдання поетичної творчості загалом. У поемі «Богородице Дѣво, радуйся» це питання – одна з домінантних тем авторських рефлексій і шукань. Морально-естетичні пошуки поет реалізує у двох аспектах: з одного боку, творчий процес – це пошук Божої правди та істини, з іншого – це можливість звернутися до Всевишнього з покайням і мати шанс на спасіння. Поетична творчість для свт. Іоана постає особливою формою духовного відродження, де авторська молитва – єдина справжня сутність людського буття, найважливіше слово автора перед Господом.

Система художніх образів літератури бароко вирізняється особливою вибагливістю й багатогранністю. Автори віршованих та прозових творів тяжіють до використання складної метафоричності, алегоризму, різкого контрасту, емблематичності, паралелізму. Відтак поема «Богородице Дѣво, радуйся» свт. Іоана Максимовича рясно наповнена євангельськими символічними знаками, образами та кодами, завдяки яким Матір Божа постає красним раєм, ясним місяцем, легкою хмариною, жезлом Аарона, Даниловим ровом, запашною лілеєю, зрошеним руном, Ноевим ковчегом, ліствицею, новою книгою тощо. Семантика кожного образу і символу поеми має глибоку традицію, яка апелює до біблійної історії, дає змогу встановити зв'язок із наступними епохами і відчитати найважливіші коди буття. Прикметно, що для окреслення образу Богородиці автор активно залучає не лише традиційні євангельські символи, а й зооморфні образи, символіку геометричних візерунків, літер, чисел та імен. Інтерпретація усіх цих образів ґрунтується на християнській традиції і розкриває історію формування всієї парадигми символів твору.

Важливу морально-дидактичну функцію в поемі виконують описи чудес, з допомогою яких автор прагнув утвердити віру читачів у Божу силу, подати взірці для наслідування, відкрити шлях до усвідомлення істини. Чудесні знамення, які подає Господь завдяки молитві Божої Матері, часто апелюють до біблійних сюжетів і постатей, життєвий шлях яких постає взірцем покайння і благочестивого життя.

Оспівуючи виявлені в різних країнах чудеса Богородиці, автор прагне не лише возвеличити Діву Марію і утвердити в людських серцях віру, а й розширити кордони художнього слова, а водночас – світогляд і знання православного читача. З цією метою свт. Іоан вводить у текст не лише образи зі Святого Письма та вітчизняних джерел, а й оповіді про чуда із латинських видань, збираючи для поеми найцікавіші свідчення і посилання. Так, у творчості митця виразно виявляється домінантна риса поетики бароко – прагнення об'єднати споріднені, але водночас принципово відмінні духовні засади східної та західної християнських культур.

Здійснений у дисертації аналіз твору підтверджує, що поема «Богородице Дѣво, радуйся» – це зразковий бароковий текст, перлина духовної літератури, а також цілісний метатекст барокової епохи, покликаний зберегти і збагатити духовну та літературну скарбницю українського письменства. Поема «Богородице Дѣво, радуйся» репрезентує неповторність поетичного світу свт. Іоана Максимовича, окреслює духовно-мистецькі шукання та філософські міркування барокового митця. Літературно-духовна спадщина архієпископа – це неоціненний внесок в історико-культурну скарбницю нашого народу, який заслуговує на подальше вивчення та прочитання як важлива і цінна складова української літератури кінця XVII – початку XVIII ст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Гудзь Л. Авторська молитва та її роль в поезії Бароко (на прикладі поеми Іоана Максимовича «Богородице Дѣво, радуйся»). *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. Київ: Інститут літератури НАН України, 2012. Вип. 21. С. 157–161 (0,3 др. арк.).
2. Гудзь Л. Постать Іоана Максимовича в культурі українського бароко. *Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. ст.* / відп. ред. О. В. Наумовська. Київ, 2012. Випуск 37. Ч. 1. С. 76–80 (0,3 др. арк.).
3. Гудзь Л. Мотив чуда в художньому вимірі українського Бароко (на прикладі поеми «Богородице Дѣво, радуйся» Іоана Максимовича). *Літературознавчі студії*. 2017. Випуск 1(48). С. 155–164 (0,4 др. арк.).
4. Гудзь Л. Образ Богородиці у творчій спадщині Іоана Максимовича і Тараса Шевченка (на прикладі поем «Богородице Дѣво, радуйся» та «Марія»). *Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць*. 2017. Випуск 12. С. 201–208 (0,4 др. арк.).
5. Гудзь Л. Про деякі особливості поетичної майстерності архієпископа Іоана Максимовича в поемі «Богородице Дѣво, радуйся» *Волинь філологічна: текст і контекст. Полоністичні студії: зб. наук. пр. / упоряд. Т. П. Левчук*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. Випуск 27. С. 42–55 (0,6 др. арк.).

Стаття у періодичному іноземному виданні:

6. Гудзь Л. Світоглядні коди та естетичні пріоритети письменника крізь призму поеми Іоана Максимовича «Богородице Дѣво, радуйся». *Spheres of Culture*. Lublin, Maria Curie-Sklodovska University, Poland, 2016. Vol. XIV. P. 48–56 (0,5 др. арк.).

Додаткова публікація:

7. Гудзь Л. Канонічна молитва «Богородице Дѣво, радуйся» в художній інтерпретації Іоана Максимовича. *Літературний процес: структурно-семіотичні площини: матер. Всеукр. наук. конф. (6–7 квітня 2012 р., м. Київ) / Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка: ред. колегія: Бондарева О. Є., Єременко О. В., Буніятова І. Р. [та ін.]. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. С. 56–59 (0,3 др. арк.)*

АНОТАЦІЯ

Гудзь Л. А. Поема архієпископа Іоана Максимовича «Богородице Дѣво, радуйся» як явище української барокової літератури. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 2020.

Дисертація присвячена дослідженню літературної спадщини, зокрема поеми «Богородице Дѣво книга нареченна, от Троицы Пресвятыя пред вѣки сложенна» (1707) свт. Іоана Максимовича – барокового письменника, проповідника, культурно-освітнього діяча кін. XVII – поч. XVIII ст. У роботі розглядаються художні особливості авторської молитви, її класифікація, характеристики, традиції побутування та функції в поезії бароко. У дослідженні велика увага приділяється системі образів та символіці поеми «Богородице Дѣво, радуйся», що відзначається особливою багатогранністю та має глибоку християнську традицію. У дослідженні розглянуто структуру поеми, що складається з 9 частин канонічної молитви, поділеної на сегменти-слова та сегменти-словосполучення, завдяки чому твір є своєрідною ампліфікацією канонічного тексту, майстерно оздоблений фігурами та тропами.

У роботі висвітлено також основні особливості мотиву чуда, його естетичні та художні способи моделювання, що розкриваються через алегоричні й символічні образи та впливають на загальну поетику твору.

Результати роботи дають підстави стверджувати, що поема «Богородице Дѣво, радуйся» – це взірцевий бароковий текст, важлива складова української літератури кін. XVII – поч. XVIII ст., покликаний збагатити культурну та літературну скарбницю українського письменства. Відтак творча спадщина свт. Іоана Максимовича цілком відповідає потребам барокового періоду розвитку української літератури кін. XVII – поч. XVIII ст. і демонструє незаперечний талант письменника, його працелюбність на літературній ниві, розкриває морально-

естетичні цінності поета, що відображають складний процес пошуку світоглядного ідеалу, проблеми та завдання поетичної творчості загалом.

Ключові слова: Іоан Максимович, Чернігівський колегіум, історія української літератури, літературне віршування, Бароко, поема, чудо, канон, молитва, символіка Богородиці.

АНОТАЦІЯ

Гудзь Л. А. Поэма архиепископа Иоанна Максимовича «Богородице Дѣво, радуйся» как произведение украинской барочной литературы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 2020.

Диссертация посвящена исследованию литературного наследия, в частности поэмы «Богородице Дѣво книга нареченна, от Троицы Пресвятыя пред вѣки сложенна» (1707) Иоанна Максимовича – барочного писателя, проповедника, культурно-образовательного деятеля кон. XVII – нач. XVIII века. В работе рассматриваются художественные особенности авторской молитвы, ее классификация, характеристики, традиции бытования и функции в поэзии барокко. В исследовании большое внимание уделяется системе образов и символике в поэме «Богородице Дѣво, радуйся», которые отличаются многогранностью и имеют глубокую христианскую традицию. В исследовании рассмотрена структура поэмы, состоящая из 9 частей канонической молитвы, разделенной на сегменты-слова и сегменты-словосочетания, благодаря чему произведение является своеобразной амплификацией канонического текста, искусно украшенного фигурами и тропами.

В работе освещены также основные особенности мотива чуда, его эстетические и художественные способы моделирования, что раскрываются через аллегорические и символические образы и влияют на общую поэтику произведения.

Результаты работы дают основания утверждать, что поэма «Богородице Дѣво, радуйся» – это образцовый барочный текст, важная составляющая украинской литературы кон. XVII – нач. XVIII вв., призван обогатить культурную и литературную сокровищницу украинской литературы. Поэтому творческое наследие свт. Иоанна Максимовича вполне соответствует потребностям барочного периода развития украинской литературы кон. XVII – нач. XVIII вв. и демонстрирует неоспоримый талант писателя, его трудолюбие на литературном поприще, раскрывает морально-эстетические ценности поэта, отражает сложный процесс поиска мировоззренческого идеала, проблемы и задачи поэтического творчества в целом.

Ключевые слова: Иоанн Максимович, Черниговский коллегиум, история украинской литературы, литературное стихосложения, Барокко, поэма, чудо, канон, молитва, символика Богородицы.

SUMMARY

L. A. Hudz. Poem *Hail Mary* by Archbishop John Maksymovych as a Ukrainian Baroque Literature Item. – Manuscript.

Thesis in Support of Candidature of Philological Sciences at 10.01.01 – Ukrainian Literature. – Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The thesis presents a study of literary heritage, specifically, a poem entitled *Virgin Mary Composed for the Holy Trinity* (1707) by John Maksymovych, a baroque writer, preacher and educational figure of the end of the 17th century – beginning of the 18th century. For ages, artistic value and genuineness of the poem has been questioned. History of Ukrainian literature formed a certain canon approaching *Hail Mary* poem as an insignificant work, appeal to Mother of God in verse borrowed by the author from the predecessors. The poem analysis in the thesis is aimed at rebutting negative assessment of the predecessors, unbiased investigation of the work and returning it the role in Ukrainian literature held by merit.

The thesis defines the sources and names of authors whose literary works, spiritual guidance of ascetism and philosophical outlook were used by St. John Maksymovych as life patterns and could inspire him to compose *Hail Mary*.

The work also analyzes literary peculiarities of author prayer, its classification, characteristics, use traditions and functions in baroque poetry. The richness of prayer by St. John Maksymovych is demonstrated in the abundance of art devices which not only draw the reader's attention to general Christian dogmas and values but also allow the author to share the peculiarities of praying in everyday life. For St. John Maksymovych, poetic work was a special form of spiritual rebirth where author prayer was the only true essence of human life, understanding the God's Truth and a chance for penance and salvation.

Combining the best examples of Eastern and Western praying, St. John Maksymovych managed to create one of the best author prayer works in the history of Ukrainian literature in general and the Baroque epoch in particular.

Structurally, the poem is comprised of nine chapters of canonical prayer divided into word segments and phrase segments, which was not invented by the author. The work in a certain way amplifies the canonical text with skillfully added figures of style and tropes. Hence, the author does not strive for innovative content but becomes an unsurpassed master of plot structure. For St. John, each element of a prayer is a separate prayer, a short glorification praising Holy Mary as Mother of God, Her virginity, purity, humility, and a great calling for saving the humanity. By building-up the author makes the prayer deeper, which turns the poem emotional, brighter and fully compliant to the style and tastes of the Baroque epoch.

Using uppercase alphabet, the poet visualizes a literary formula of the segment establishing a semantic relation between the author's text and the text of the canonical prayer. Thus, the poet reveals a mystery of creating a new work – a metaprayer which, in its essence, is a kind of author's artistic reflection.

In the study, I paid a lot of attention to the system of images and symbolism of *Hail Mary* and found it complex and deeply rooted into the Christian tradition. The work is full

of Evangelic symbolical signs, prototypes and codes depicting Mother of God as lively heaven, bright moon, a light cloud, a fertile tree, Aaron's rod, Daniel's ditch, a fragrant lily, a washed fleece, Noah's arch, stairs, a new book, etc. With a contrast and reversed letter order, the author opposes two female images – those of foremother Eve and Virgin Mary representing Old Testament sin and New Testament hope for salvation. The work also explains the main features of a motive of wonder, its aesthetic and artistic modeling means shown through allegorical and symbolical images and impacting the general poetic content of the verse. Stories of wonder are analyzed by their symbolism, metaphorism and allegorism. In the poem by St. John Maksymovych, signs of wonder are usually used for warning, transformation, renewal, spiritual and physical rebirth, representing Lord's love and mercy. Thus, Hail Mary is an exemplary baroque text, a pearl of ecclesiastical literature, an important part of Ukrainian literature of the end of the 17th century – beginning of the 18th century, aimed at enriching the cultural and literary heritage of Ukrainian writing.

Literary heritage of St. John Maksymovych fully complies with the requirements of the baroque period of Ukrainian literature of the end of the 17th century – beginning of the 18th century and shows his undeniable talent as a writer and his diligence in literature, reveals the moral and aesthetic values of the author reflecting a complex process of searching for an outlook ideal, challenges and tasks of literary work as a whole. St. John Maksymovych managed to expand the genre canon of a cult prayer to Holy Mary. The author was the pioneer of a literary prayer genre which became popular in the 19th and 20th century.

Key words: John Maksymovych, Chernihiv Collegium, history of Ukrainian literature, literary verses, Baroque, poem, wonder, canon, prayer, Mother of God symbolism.

